

MIRTIES – VEDYBŲ METAFOROS LIETUVIŲ LAIDOTUVIŲ RAUDOSE KLAUSIMU

DALIA ČERNIAUSKAITĖ

Straiпsнio oбjeкtas – mirties – vedybų metafora ir jos semantika nesusituokusių jaunuolių laidotuvių raudose.

Darbo tikslas – nurodyti mirties – vedybų metaforos pavyzdžius lietuvių laidotuvių raudų tekstuose, pateikti jos atitikmenų kitų tautų (latvių, graikų, kai kurių slavų ir finougrių) laidojimo apeigose ir pristatyti keletą šios metaforos susiformavimo ir funkcionavimo mokslinių interpretacijų.

Tyrimo metodai – lyginamasis, semantinės analizės.

Žodžių iraktai: mirtis, vedybos, laidotuvės, vestuvės, raudos, metafora.

Lietuvių laidotuvių raudose, kuriomis apraudamas miręs jaunas nesusituokęs žmogus, retkarčiais išplėtojamos metaforinės mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių paralelės. Tokių metaforų pavyzdžių galima rasti tiek XIX, tiek XX amžiuje užrašytuose raudų tekstuose.

Apgarbstant jauną mirusį vaikiną ar merginą, neretai visų pirma išreiškiamas apgailėstavimas, kad žmogus mirė nespėjęs vesti arba ištekėti, ir dabar giminės bei kaimo bendruomenė, užuot šventę vestuves, turi rinktis į šermenis. Taip, pavyzdžiui, motina aprauda mirusią dukterį:

Vai, aš mislijau, kad aš sukrausiu kraitelį savo dukrelei. Vai, aš mislijau, kad aš išduosiu margas skryneles. Vai, aš mislijau, kad aš išleisiu savo dukrelę su dideliu pulkeliu, su muzikėlėms. O dabar išleisiu savo dukrelę į kalnelį su skaudžiais žodeliais, su gailioms ašarėlėms (BsLR p. 87);

teta – dukterėčią:

Oi Onute mūsų, mūsų mylimoji, niekad necikėjau, niekad nedūmojau, kad tu suprašysi savo giminėlas an graudžų ašarėlių, an sunkių atodūsėlių. Tai mes mislinom, kad tu pavadzysi an linksmo suvėjimėlio, an vestuvėlių (BsLR p. 100).

Tokia rauda kuriama tarsi vėrinys, vienas po kito veriant ir laidotuvių, ir vestuvių vaizdus: apgailėjus, kad mirusysis ar mirusioji negalėjo atšvęsti tikrų vestuvių, vykstančios laidotuvių apeigos kartais pradedamos interpretuoti kaip liūdnos

vestuvės ar mergvakaris. Kai kuriuose raudų tekstuose atsispindi ypatingi jauno nesusituokusio asmens laidojimo papročiai – toks mirusysis paprastai buvo šarvojamas kaip nuotaka ar jaunikis. Pavyzdžiui, sesuo rauda sesers:

Sesulės mano, baltos lelijėlės, oi, tai aš nuprašau jūsų, mergelės, kad jūs nupintūt rūtų vainikėlį del mano sesulės in naujų grabelį, oi, tai aš uždėjau del savo sesulės aukselio žiedelį, oi, tai aš apkličiau savo sesuį šilkų skepetėli (BsLR p. 98);

motina garbsto sūnų:

Oi, dartės išdabinau aš savo sūnelį baltais marškinėliais, oi, tai aš apjuosiau savo sūnelį šilkų juosteli, oi, tai apvilkau kangeros župonėliu. Oi, aš pridėjau prie savo sūnelio gluodnios galvelės juodų kepurėli, oi, aš uždėjau savo sūneliu an baltos rankelės aukselio žiedelį. Oi, aš apaviau savo sūnelį su jukto čebatėliais (BsLR p. 84).

Šiuose tekstuose minimi ne tik vestuvių atributai, kaip antai *rūtų vainikėlis, aukselio žiedelis*, puošnūs drabužiai (*šilkų skepetėlė, balti marškinėliai, šilkų juostelė, kangeros župonėlis, juoda kepurėlė, jukto čebatėliai* ir pan.), bet ir pagrindiniai vestuvių ritualo dalyviai. Mirusysis arba mirusioji suvokiami kaip jaunikis arba nuotaka, o jų gedėti atėję draugai – kaip pamergės ir pabroliai, giminės ir artimieji – kaip vestuvių svečiai. Štai vienoje Antano Juškos Veliuonos apylinkėse užrašytoje raudoje motina rauda mirusios dukters per laidotuves, tačiau visą šį vyksmą ji įvardija kaip mergvakarį, o su mirusiąja atsiveikinti atėjusias drauges vadina pamergėmis:

O suprašiau visą giminėlę su varpeliais, su vargonėliais ant savo dukrelės mergvakarėlio; su rūsčiomis širdelėmis, su graudžiomis ašarėlėmis susirinko didelis pulkelis <...>. Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į suoloelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę (JLD 3 1190).

Esama raudų, kur tiesiogiai sakoma, kad šios laidotuvės yra vestuvės, pavyzdžiui, taip sesuo kalbina mirusį brolių:

O broleli mano brangiausias, kodėl tu atsiskyrei iš jaunų pulkelio? Šiandie tavo veseilėlė, tave apkaišė jaunas mergelės, kodėl tu neatmerki savo žydras akeles? (LTR 1446/30/).

Kita vertus, visuose tekstuose yra užuominų, kad per laidotuves keliamos vestuvės yra ne tokios, kokios būna tikrosios vestuvės:

Mariute mana Mariute, tai kokia tavo veseilėka kap ne svieta mergelių?.. Tai svieta mergelių subatėlės vakarėli veseilėka – tai ana vesela, tai muzikėlė kerta, drūškelės gieda ir družbontėliai surinkta <...>. Družbontėliai sėdz žu stalalio, oi, ne toki kap svieta družbontėliai ir ne tep parėdzyci kaip svieta berneliai! <...> Tai perėjau kai martelė per ulyčėli, tai suprašiau susiedėlių ir giminėlių, ir suvej veseilėkon, bet ne tokia veseilėka (LMD III 46^{b/7}).

Jauno nesusituokusio mirusio asmens mirties ir vedybų paralelę ir iš jos kilusią laidotuvių – vestuvių metaforą patvirtina ir lietuvių etnografiniai duomenys. Užuominų, kad šios laidotuvės iš dalies yra ir vestuvės, esama ne tik raudose, bet

ir laidotuvių apeigose. Jonas Balys lietuvių liaudies tradicijų sąvade „Mirtis ir laidotuvės“ pateikia tokį nesusituokusių mirusių žmonių laidojimo aprašą:

Nevedusių kapai skiriasi tuo, kad ant kapo dedamas rūtų vainikas (Šimkaičiai). Nevedusių karstus lydint apipindavo vainikais, papuošdavo žolynais (Kupiškis). Jeigu lydi jaunikį, tai kartais stovi apsirengusios šešios mergaitės – taip kaip veselijoje pamergės, – o kad mergelę, tai šeši vaikinai su kvietkomis (Seredžius) (BIML p. 88).

Kraštotyrininkė Marijona Čilvinaitė detaliai aprašė XX a. pradžios lietuvių mirusiųjų šarvojimo būdą, kuriame išryškėja mirusių ištekėjusių moterų ir netekėjusių merginų įkapių skirtumai:

Senus laidoja tamsiais drabužiais arba pačiais geraisiais. Seniau <...> vyrus laidojo baltais: baltomis kelnėmis ir marškiniiais. Ant marškinių vilkdavo liemenę (vestę). Po kaklu parišdavo juodą, sulankstyta į kaklaryšį, skarelę, jei šilkinės neturėjo, rišo paprastą. Kojas apmaudavo baltomis kojineimis, pasiūtomis iš to paties audeklo, kuriuo kloja karsto vidų. Tekėjusias moteris laidojo su jupkelėmis (bliuzėmis), išėiginiu sijonu. Prijuostę juosdavo vilnonę lapuotą, dažniausiai tamsią, kas neturėjo tamsios, juosė šviesią; kitos pačios, prieš mirdamos, prašydavo prijuosti baltą prijuostę. Ant galvos dėdavo čepčių – baltą kepurėlę, kvaldeliais išvalduotą, priešaky karoliukais ir gėlėmis nusagstyta. Ant čepčiaus gobdavo didelę, į kampus sulenktą, skarą, kurios kampus sukeisdavo priešaky ir virš skaros sunarindavo ant krūtinės rankas. Kojas apmaudavo baltomis kojineimis. Jaunas mergaites laidojo išėiginiais, vestuviniiais drabužiais. Ant jų užmaudavo baltą, per vien, be rankovių, pasiūtą prijuostę – ilgą, iki šonų platumo. Ant pečių dėdavo tamsią, trikampių sulenktą, šilkinę skarelę. Ant galvos dėdavo galionus arba rūtų vainiką, jei didelės kasos, tai jas apsukdavo vainiku aplink galvą ir įkaišydavo rūtų (Čilvinaitė 1943: 183, 184).

Tuo tarpu etnografe Angelė Vyšniauskaitė pateikia duomenų, iš kurių matyti, kad kitaip nei visi kiti šarvotos ne tik netekėjusios merginos, bet ir nevedę vaikinai. Taigi lietuviai mirusias netekėjusias merginas rengdavo panašiai kaip nuotaką vestuvėms – su rūtų vainikėliu ir baltais kaspinais, XX a. pradžioje – su veliumu. Pietų Žemaitijoje laikyta, kad jeigu mirusioji buvo išnašlavusi dvylika metų, tai galima jai uždėti rūtų vainikėlį, nes per tą našlystės laiką kaip ir atgaunama skaistybė. Netekėjusioms senoms merginoms ant karsto dangčio ar šone prikaldavo rūtų vainiką. Nevedusio jauno vaikinio švarko atlapą, kaip ir jaunikui, papuošdavo ilgu baltu kaspinu su rūtų puokštele. Nevedusiųjų ir netekėjusiųjų karstai būdavo apvainikuojami, puošiami gėlėmis (Vyšniauskaitė 1995: 447).

Panašių duomenų apie mirusiųjų palydėjimą į kapus ir karstų puošimą pateikia ir M. Čilvinaitė:

Jauniems sustato po du beržus vežimo galuose <...> ir prisagsto juos įvairiaspalvėmis popierinėmis, jei nėra gyvų, gėlėmis, karsto galvugaly iš galo prisega rūtų vainikėlį, karsto šonus kartais irgi rūtų vainikėliais papuošia. <...> Mirus senesniems, vedusiems žmonėms, vežimo galuose stato egles be papuošimų (Čilvinaitė 1943: 190).

Mirties – vedybų motyvas aptinkamas ir karinėse-istorinėse dainose. Kare sunaikai sužeistas ar žuvęs karys prašo paukštelio (gegutės / varno) nuskristi namo ir pranešti, kad jis ne žuvo, o vedė. Toks kario prašymas (mirties vadinimas *vedybomis*) šiuo atveju tarsi atlieka eufemizmo funkciją, itin žiaurią, baisią naujieną pakeičia kita,

ne tokia skaudi jo artimiesiems, tokiu būdu paaiškinama, kodėl karys negrižta. Vis dėlto iš tolesnio šių vestuvių aprašymo ganėtinai aišku, kokios jos yra iš tikrųjų:

Nesakyk, gegule,
Kad užmušė čia mane,
Ei, pasakyk, gegule,
Apženinio čia mane,

Pasakyk, gegule,
Apženinio čia mane,
Ei, apženinio mane
Švytri šoblelė rankoj.

LLD 3 533

Juodas varneli,
Nesuk ant galvelės,
Lėk į mano šalį,
Pasakyk mergelei,
Kad aš apsiženijau
Su kita.

Buvo piršlelis
Šviesusis kardelis,
Buvo mergelė
Smarkioji kulkelė,
Kuri įsmigo
Į mano širdį.

LLD 3 534

Mirties – vedybų motyvas šiose lietuvių liaudies dainose gali būti interpretuojamas tik kaip poetinis vaizdinys, neturintis gilesnių sąsajų su laidojimo papročiais ir tikėjimais, tuo tarpu pirmiau cituotuose raudų tekstuose ir laidotuvių apeigose pasikartojančios metaforinės mirties ir vedybų bei laidotuvių ir vestuvių paralelės neabejotinai yra nulemtos ilgaamžės liaudies pasaulėžiūros nuostatų, savito požiūrio į žmogaus likimą ir tris pagrindinius žmogaus gyvenimo momentus: gimimą, vedybas ir mirtį. Kad tai yra ne pavieniai, spontaniškai atsiradę ar atsitiktiniai vaizdiniai, patvirtina kitų tautų folklorinėse tradicijose žinoma ta pati mirties – vedybų metafora. Ji yra užfiksuota ne tik laidotuvių raudose, bet ir papročiuose, posakiuose bei tikėjimuose.

Metaforinis nesusituokusių asmenų mirties kaip vedybų, o laidotuvių kaip vestuvių traktavimas paliudytas daugelio Europos tautų folklore. Kaimynai latviai laidotuvių raudų žanro neturi, tačiau minėtoji paralelė atsispindi šiame posakyje: *Neprecējušos cilvēku pirmo bērū dienu dēvēja par kāzām un tiktai otru par bērēm* LTT 2077 ('Nevedusių žmonių pirmąją laidotuvių dieną vadino vestuvėmis ir tik antrąją – laidotuvėmis') (cit. iš Vaitkevičienė 2001: 101).

Ritualas, kai netekėjusi mergina / nevedęs jaunuolis yra ištekinama / apveddinamas po mirties, buvo paplitęs daugelyje slavų kraštų ir kai kur išsilaikė iki pat XX a. pradžios. Per tokias laidotuves neretai vykdavo vestuvių inscenizacija, buvo atliekamos tam tikros vestuvinės apeigos. Beveik visoje Rusijos teritorijoje mirusi

mergina ar vaikinai buvo šarvojami kaip nuotaka ar jaunikis. Ukrainoje, Podolėje, netgi buvo tikima, kad mirusiam bešeimiui nebus vietos aname pasaulyje, todėl tokios laidotuvių buvo vadinamos vestuvėmis ir jose naudoti kai kurie vestuvių atributai. Mirusiai merginai prisegdavo du vainikėlius, o ją lydintiems mergaitėms duodavo skareles. Mirusiajai laidotuvių metu buvo paskiriamas jaunikis, paprastai tai būdavo vienas iš kaimo bendruomenės jaunuolių. Jam ant rankos užrišdavo vestuvinę skepetaitę, ir jis palydėdavo mirusiąją iki pat kapo duobės. Nuo tos akimirkos mirusiosios šeima ją laikė žentu, o kaimo bendruomenė – našliu. Panašūs papročiai buvo žinomi ir serbų bei bulgarų. Serbijoje, kai mirdavo jaunuolis, viena mergina apsirengdavo kaip nuotaka, imdavo du vainikėlius ir lydėdavo mirusįjį iki pat kapinių; karstą leidžiant į kapą, vienas vainikėlis buvo metamas ant karsto, kitas likdavo merginai. Ji vainikėlį kurį laiką nešiodavo ir po laidotuvių, nors iš tiesų ši mergina ne neketino tekėti už mirusio vaikiną jam gyvam esant (Еремина 1991: 170).

Baltarusijoje jaunai mirusiai merginai ant galvos dėdavo vainikėlį, nupintą iš rugiagėlių, neužmirštuolių, gvazdikų ir kitų gėlių bei žolynų, tačiau taip puošdavo tik vargingesnių šeimų merginas arba našlaites, o pasiturinčios šeimos mirusią merginą šarvodavo kaip jungtuvėms: aprengdavo nuotakos suknele, prisegdavo nuometą, į plaukus įpindavo gėlių ir kaspinų (Сысоў 2001: 294). Baltarusių raudose jaunų mirusių žmonių laidotuvių vadinamos *nelinksmomis vestuvėmis*, *niūriomis vestuvėmis*, *nemaloniomis vestuvėmis* ir pan., pavyzdžiui:

Дачушка мая любая!..
А зрабіла мне вяселлейка пячальнае.
Нашы песні не вясёлыя,
Нашы госці маркотныя,
А ні музыкі не іграюць,
А ні дзевачкі не скачуць,
А ўся наша бяседанька слёзкамi ўмываецца.

Cit. iš Сысоў 2001: 312

(‘Mano mylimoji dukrele!.. Surengei man liūdnas vestuves. Mūsų dainos nelinksmos, Mūsų svečiai nusiminę, Nei muzika groja, Nei mergelės šoka, Visas mūsų pokalbėlis ašarėlėmis plaunamas.’¹)

Šios teminės grupės raudose vyrauja leksinis semantinis sluoksnis, pasiskolintas iš vestuvinių dainų ir verkavimų. Pavyzdžiui, motina raudodama klausia mirusį sūnų, ką jis ketinąs kviesti pabroliais, muzikantais ir piršliais:

А каго ж ты будзеш прасіць падбратнічкам?
А каго ж ты будзеш прасіць падмузычнічкам?
А каго ж ты будзеш сабе у свацейкі браці?

Ten pat

(‘Ką gi tu kviesi į pabrolius? Kokius gi tu kviesi muzikantus? O ką gi tu kviesi piršliais?’)

¹ Ši ir toliau cituojamus tekstus laisvai vertė straipsnio autorė.

Poreikis per jaunų mirusių asmenų laidotuves atlikti laiku neįvykusių apeigų dalis, panaudojant tam tikrus vestuvių atributus ir įvedant pagrindinius vestuvių personažus, buvo ryškus ir finougrų kraštuose. Apie 1940 metus mordvių kaimuose dar užfiksuotas paprotys, kai vietoj mirusios netekėjusios merginos iš jos draugių būrio buvo išrenkama viena, kuri per laidotuves turėjo atlikti nuotakos vaidmenį ir būti tarsi gyvąja mirusiosios antrininke. Iš vaikinių taip pat buvo išrenkamas vienas jaunuolis, turėjęs atlikti jaunikio vaidmenį. Taigi buvo sudaroma jaunųjų pora, kuri po laidotuvių iš kapinių grįždavo į mirusiosios tėvų namus, su kitais artimaisiais imituodama vestuvių eiseną. Įėjus į trobą, buvo raudama vestuvinė rauda. Tuo tarpu marių kaimuose mirusiam jaunam nevedusiam vaikinui vestuvės buvo keliamos praėjus keturiasdešimčiai dienų po jo mirties (Еремина 1991: 170, 171, 188, 189).

Laidotuvių – vestuvių motyvas randamas ir Setu epe. Setu, pietryčių Estijos regionas, folkloristams gerai žinomas, nes čia, skirtingai nei kituose Estijos regionuose, ilgai gyvavo raudojimo tradicija. Taip pat šis kraštas garsus savo epu, kuris pirmą kartą buvo užrašytas tik XX a. pradžioje. Jis vadinasi „Merginos mirties giesmė ir Didžiosios vedybos“ (*N'eijo koolulaul & Suurõ saja*)². Taip kūrinių pavadino jo atlikėja A. Vabarna, o folkloristai dar jį vadina dvigubu epu arba epu dvyniu, nes jis turi dvi alternatyvias pabaigas. Epe pasakojama apie jaunos merginos gyvenimą patriarchalinėje bendruomenėje, apie jos mergavimą, santykius su tėvais, draugėmis ir vaikiniais. Tokia yra epo pradžia, kuri yra bendra dviem visiškai skirtingoms jo pabaigoms. Vienoje, pavadintoje „Merginos mirties giesmė“, pasakojama, kad merginai nepatinka jai asistuojantys vaikinai, ją erzina jų išūlus elgesys. Vieną naktį ji susapnuoja sapną, kad pas ją atvyksta piršliai iš ano pasaulio, t. y. mirties piršliai, ir jų elgesys, kitaip nei vaikinių, jai yra priimtinas. Mergina atsibunda sunkiai serganti ir netrukus miršta; tėvai, draugai ir artimieji ją palaidojo. Alternatyvioje pabaigoje pasakojama, kad merginai sapne pasirodo Jėzus su Marija ir pažada ją saugoti nuo visokių gundymų. Ryta ji atsikelia, nueina į mišką ir uždainuoja. Merginos dainą išgirsta jaunas ūkininkas ir netrukus jai pasiperša. Šis pasakojimas baigiasi ne liūdnomis merginos laidotuvėmis, o prašmatniomis vestuvėmis. Tuo tarpu pirmojoje pabaigoje, kai mergina miršta ir yra palaidojama, giminaičiai susirenka iš kapinių į jos tėvų namus. Susėdus prie stalo valgyti gedulingų pietų, atsistoja mirusiosios tėvas ir taip prabyla į susirinkusiuosius:

Ežiks ta ikula kōnōli:
„Joogōks nu, joogō, mu umatsō!
N'eo ommaks pulma nī puhtō!
S'edā mōtlō-ōs mino meeekkene,
tijjā-ās hellā hingekkene:

² Setu regiono šiaurėje, Tonjos kaime, epą 1923 m. užrašė jaunas suomių etnomuzikologas Armas Otto Väisänenas (1890–1969) iš garsios liaudies dainų atlikėjos Anne Vabarnos (1877–1964). Beveik 80 metų šis epas gyvavo tik kaip rankraštis, užrašytas dviejose A. O. Väisänenos užrašų knygutėse, ir tik 2003 m. folkloristų Lauri Honko, Anneli Honko ir Paulo Hagu pastangomis jis buvo pirmą kartą publikuotas su vertimu į anglų kalbą leidinyje „Folklore Fellows Communications“ (No. 281). Epas yra atliktas ir užrašytas viena iš estų kalbos tarmių – Setu dialektu.

saaja ihksi kōd vasta vōtta,
kōd ood'i ma kodo kožilaist,
nuuks tul'Pi koolu koža,
nuuks veere liiva viina.“

FFC 492

(‘Jis verkdamas sako: „Gerkite dabar, gerkite, mano giminaičiai! Tai yra ir vestuvės, ir laidotuvės! Mano protas negalėjo nuspėti, mano romioji siela nieko nenujautė: aš visuomet norėjau iškelti vestuves, aš visuomet laukiau piršlių, tačiau atvyko mirties piršliai.“’)

Šioje dukros gedinčio tėvo kalboje girdėti panašūs motyvai kaip ir lietuvių raudose – ketinimas savo suaugusiai dukrai iškelti vestuves, apgailestavimas, kad to nespėjo padaryti, ir laidotuvių kaip vestuvių traktavimas.

Laidotuvių – vestuvių motyvas žinomas ir Pietų Europoje. Šiame regione bene tvirčiausiai laidotuvių ir vestuvių ritualai yra susiję graikų tradicinėje kultūroje. Viena akivaizdžiausių šių dviejų ritualų sąsajų yra laidotuvių raudos ir vestuvinės dainos. Dalis tekstų, raudamų per laidotuves ir dainuojamų per vestuves, yra tie patys. Tiek melodija, tiek naratyvinės struktūros – tos pačios, tik priklausomai nuo aplinkybių, kur ir kokia proga atliekamas kūrinys, pastebimos nežymios variacijos. Jei kūrinys dainuojamas per vestuves, stilius yra kiek gyvesnis, linksmesnis, o melodija sudėtingesnė, jei raudamas per laidotuves – stilius niūresnis ir santūresnis, o melodija yra vienesnė ir paprastesnė (Danforth 2004: 157). Pagrindinė visų šių tekstų tema – išsiskyrimas, atsisveikinimas. Per vestuves su artimaisiais atsisveikina nuotaka (Graikijoje, kaip ir Lietuvoje, dažniausiai po vedybų jaunoji išeidavo gyventi į vyro namus ir paprastai jai, o ne jaunikiui reikėdavo atsisveikinti su savo tėvais ir artimaisiais), o per laidotuves – mirusysis. Pavyzdžiui:

Κάτσε, Νίχο μ', ἀχόμ'ἀπόψ',
χι αἴριο πρωι νά φύγης.
– Τώρα σέ χάμποσην ώρα
δχωρισμός βαρύς θά γίν'.
Θά χωρίο' ἀπ' τήνἀγπη μ'.
Θά χωρίο' ἀπ' τό Δημήρη μ'.
Θά χωρίο' ἀπ' τά ἐγγόνια μ'.

Cit. iš Danforth 2004: 158

(‘Pasilik čia, Nikos, nors šiai nakčiai, ir išvyk rytoj rytą! – Greitai įvyks skaudus išsiskyrimas. Aš atsiskirsiu nuo savo žmonos. Aš atsiskirsiu nuo Dimitrio. Aš atsiskirsiu nuo savo anūkų.’)

Tai per laidotuves atliekama rauda – joje apraudamas miręs Nikos. Šioje raudoje tarsi prabyla ir pats velionis – jis kalba apie savo išsiskyrimą su žmona, sūnumi Dimitriu ir anūkais. Vestuvėse šis kūrinys atliekamas, kai į nuotakos namus atvyksta jaunojo pulkas pasiimti nuotakos jungtuvėms bažnyčioje, tik tada tekste mirusiojo vardą keičia nuotakos vardas, o paskutinėse trijose eilutėse *žmoną, Dimitrį ir anūkus – motina, tėvas, broliai ir seserys*.

Pirmiau nurodyta laidotuvių ir vestuvių paralelė (atliekami tie patys kūriniai) būdinga ne tik mirusių jaunuolių laidotuvėms, bet visiems be išimties mirusiesiems,

tačiau ir Graikijoje jaunų nesusituokusių mirusių žmonių laidotuvėse esama daugiau vestuvių citatų nei senų ar vedusiųjų / ištekėjusiųjų laidotuvėse. Jaunų mirusių asmenų laidotuvėse analogija tarp vedybų ir mirties ypač ryški ir daug kartų aiškiai išreiškiama. Mirus jaunai merginai ar vaikinui, atliekamos tam tikros vestuvių ritualo dalys, naudojami kai kurie vestuvių atributai. Tokia proga netgi sakoma: *Tin kidhia tin kanoume sa ghamo*, cit. iš Danforth 2004: 160 (‘Mes švenčiame laidotuves kaip vestuves’). Tokių laidotuvių raudose teigiama, kad mirusiosios vyras esąs nepažįstamas keistas svetimšalis, kuris pagrobia jauną nuotaką iš tėvų namų. Tas nepažįstamasis iš esmės yra mirties personifikacija. Mirus jaunam vaikinui, raudama, kad jis į žmonas ims *juodąją žemelę*³.

Vedybų ir jauno mirusio žmogaus mirties sąsajos ypač išryškėja ekshumacijos, primenančios lietuvių atminus, metu. Per ekshumaciją kaukolė pasveikinama bučiniu ir į ją įdedama pinigų. Tai yra aliuzija į vestuvių ceremoniją, kai jaunikis ir nuotaka po jungtusių bažnyčioje yra sveikinami, bučiuojami ir jiems dovanojama pinigų. Jaunos mirusios merginos kaukolė apgobiamą skarele, kurią ji buvo pasiruošusi savo kraičiui dar gyva būdama. Per šias apeigas taip pat raudamos raudos, kurios gali būti atliekamos ir kaip vestuvinės dainos (ten pat: 162, 163).

Yra keletas mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių metaforų mokslinių interpretacijų. Latvių tautosakininkas ir mitologas Pēteris Šmitas XX a. pradžioje išleistoje studijoje „Latvių mitologija“ irgi atkreipė dėmesį į šią metaforinę paralelę lietuvių ir latvių tautosakoje. Reiškinių, kai jauno žmogaus mirtis prilyginama vestuvėms, mokslininkas įvertino kaip optimistinę liaudies poezijos nuostatą (Šmitas 2004: 91). Jis rėmėsi Otto Böckeliu, kuris teigė, kad „mirtis liaudies poezijoje niekad nėra atgrasus reiškiny, giltinė su dalgiu jai nepatinka. Mirtis – tai džiaugsmingos vestuvės“ (ten pat: 90). P. Šmitas iš kai kurių latvių ir lietuvių folkloro duomenų daro prielaidą, kad šios vestuvės buvo sietos su vėlėmis. Taigi A. Juškos užrašytose raudose minimi *vėlių žentelis* ir *vėlių martelė* bei vienoje latvių dainoje apdainuojamos mirusio brolio vestuvės su *vėlių nuotaka* leidžia manyti, jog tikėta, kad jauni mirę nesusituokę žmonės susituoksia aname pasaulyje su kitomis vėlėmis, todėl tokios laidotuvės ir buvo prilyginamos vestuvėms (ten pat: 90, 91). Vis dėlto, norint pagrįsti teoriją dėl

³ Amerikiečių antropologas Loringas Danforthas, tyręs mirties kaip vedybų suvokimą graikų laidotuvių apeigose, vestuvių metaforą interpretuoja kaip bandymą medijuoti gyvenimo ir mirties opoziciją. L. Danforthas teigia, kad metaforos galia slypi jos galimybėje pakeisti mūsų įprastinį požiūrį į pasaulį. Ji parodo panašumą ten, kur egzistuoja skirtumai, ji demonstruoja tapatumą ten, kur matyti tik opozicijos, ir tokiu būdu priverčia mus į viską pažvelgti kitomis akimis. Mirtis yra viena iš pačių „neaiškiausių“ žmogaus patirčių. Metaforinis teiginys, kad mirtis yra vedybos (ir iš jo kilusios metaforos: laidotuvės yra vestuvės, kapai yra mirusiojo namai ir pan.), yra mėginimas šiek tiek geriau pažinti, suprasti ir įsivaizduoti mirtį. Apibūdinant mirtį gyvenimo terminais, paneigiamas mirties baigtinumas, nepažinumas ir „kitoniškumas“. Tai sukuria iliuziją, kad mirtis nėra gyvenimo pabaiga ar totalus gyvenimo paneigimas. Vedybos yra itin tinkama metafora medijuoti gyvenimo ir mirties opoziciją dėl savo paradoksalaus panašumų ir skirtumų santykio. Kaip ir mirčiai, vedyboms būdingas išvykimas ar išsiskyrimas, bet jis yra ne toks kraštutinis kaip mirties atveju: tas, kas išvyksta jų metu, išsiskiria su savo šeima ir gimtaisiais namais, bet lieka gyvas. Taigi vedybos yra tarsi mirties atmaina, dalinė mirtis. Vis dėlto opozicija tarp gyvenimo ir mirties niekada negali būti medijuota iš tikrųjų, ši mediacija, kur mediatoriaus vaidmenį atlieka vedybos, yra tik metaforinė (Danforth 2004: 160, 161).

jaunų mirusių žmonių vedybų su vėlėmis, nėra pakankamai duomenų, taip pat tiek O. Böckelio, tiek P. Šmito tokių laidotuvių kaip džiaugsmingų vedybų interpretacija atrodo kiek abejotina. Tradicinėje kultūroje, kurioje atsispindi ir liaudies požiūris į mirtį, iš dalies galima išvelgti optimistinę nuostatą, nes čia tikima sielos nemirtinumu ir būties tęstinumu po mirties. Vis dėlto mirtis lietuvių ir kitų tautų laidotuvių raudose bei apeigose, posakiuose veikiau suvokiama ne kaip džiaugsmingos, o kaip liūdnos ir niūrios vestuvės. Kai konkrečioje raudoje motina ar sesuo aprauda ne laiku mirusį sūnų ar dukterį, brolių ar seserį, juntamas ne optimizmas, o visiška rezignacija ir nuolatinis apgailėstavimas, kad mirė žmogus, nespėjęs atšvęsti netgi savo vestuvių, vieno svarbiausių, o galbūt ir džiugiausių gyvenimo momentų, kuris, remiantis tradicine liaudies pasaulėžiūra, rodo dvasinę ir fizinę žmogaus brandą.

Pirmoji moksliskai pagrįsta teorija, galinti paaiškinti laidotuvių ir vestuvių paralelę, buvo Arnoldo van Gennepo studija apie perėjimo ritualus. Tiek vestuvės, tiek laidotuvės pagal šią teoriją priklauso tai pačiai perėjimo ritualų (*rites de passage*) grupei. Šių ritualų esmė yra perėjimas į kitą egzistencijos būseną (mirties ar gimimo atveju) ar socialinį statusą (vestuvių atveju). Kiekvienas perėjimo ritualas turi pagrindinį veikėją, vadinamąjį neofitą, kuris ir pereina į kitą būseną: gimimo – naujagimis (iš dalies ir gimdyvė), vestuvių – jaunavedžiai, laidotuvių – velionis (Геннеп 1999: 134–150). Taigi laidotuvių ir vestuvių ritualus sieja tipologinė giminytė, dėl to per laidotuves atsiranda vestuvių, o per vestuves – laidotuvių apeigų citatų arba tiesiog fiksuojamos abiejų šių ritualų bendrosios vietos, pasikartojantys motyvai. Tokių pavyzdžių esama beveik visų tautų folklorinėse tradicijose, pavyzdžiui, kelio, svečio temos lietuvių ir kai kurių slavų tautų laidotuvių ir vestuvių raudose, taip pat kai kuriuose slavų kraštuose tikima, kad sapnuoti vestuves reiškia būsiant laidotuves, o kai sapnuoji savo laidotuves, vadinasi, greitai laiku ištekėsi arba vesi (Байбурин 1995: 67). Be to, senosios vedybų apeigos – tai ne tik šventė, linksmybės ir pramogos. Per vestuves nuotaka rauda vestuvines raudas – verkauja, nes ji, panašiai kaip ir mirusysis, po vestuvių turinti palikti gimtuosius namus, atskirti nuo giminės, artimųjų ir išeiti į vyro giminės bendruomenę.

A. van Gennepo teorija nubrėžia pagrindines tipologines mirties ir vedybų bei laidotuvių ir vestuvių paraleles, nurodo šių ritualų panašumus, pasitelkdama bendrą vardiklį – perėjimo ritualų koncepciją. Ši teorija paaiškina, kodėl per laidotuves atsiranda vestuvių, o per vestuves – laidotuvių apeigų elementų. Tokio elementų pasikartojimo, perkėlimo pagrindas – įsitikinimas, kad tiek vestuvės, tiek laidotuvės priklauso tai pačiai perėjimo ritualų paradigmam. Tačiau jauno mirusio žmogaus laidotuvėse vestuvių tema įgyja papildomų semantinių aspektų, kuriems paaiškinti prireikia ir papildomo teorinio pagrįstumo bei motyvacijos. Jaunų mirusių nesuistuosusių asmenų laidotuvėse vedybų analogijos daug dažnesnės nei seno žmogaus ar jauno, tačiau jau turinčio savo šeimą. Šį fenomeną padeda pagrįsti rusų folkloristų Valerijos Jeriominos ir Alberto Baiburino bei Georgijaus Levintono interpretacijos.

Vestuvių – laidotuvių poetinę formulę V. Jeriomina kildina iš II–X a. slavų kraštuose buvusių laidojimo papročių. Archeologiniai duomenys ir rašytiniai šaltiniai liudija, kad šiuo laikotarpiu gyvavo paprotys kartu su mirusiuoju ant laužo sudeginti

ar palaidoti į žemę ir jo našlę, o mergina prieš ištekėdama išpareigodavo numirti kartu su savo vyru (net ir tada, jeigu tai būdavo labai ankstyva mirtis). Ilgainiui šias realijas pakeitė jų imitacinės formos – sąlygiški simboliniai pakaitalai. Našlė, pageidaujanti sekti paskui sutuoktinį į aną pasaulį, nusikirpdavo plaukus ir padėdavo juos į karštą šalia mirusiojo. Šie nukirpti ir į karštą įdėti plaukai atliko simbolinį našlės antrininkės vaidmenį. Toks paprotys buvo žinomas pietų slavams, armėnams, osetinams, tuo tarpu Komijoje, mirus senam vyrui, našlė į karštą dėdavo siūlą sulig savo ūgiu ir sakydavo: „Štai tau draugė, nelauk savo senės“; o jei mirdavo jaunas vyras, našlė, dėdama siūlą, sakydavo: „Štai tau pora, aš dar galbūt ištekėsiu, tai tu nepyk.“ Pasilaidojimą kartu su mirusiu sutuoktiniu išstūmus simboliniams veiksams, keitėsi ir papročio motyvacija. Siūlas čia simbolizuoja ne mirusiojo našlę, o apskritai žmoną, kuri pakeis paliktąją šioje žemėje. Galų gale tas paprotys transformavosi tiek, kad vestuvių motyvai atsirado ten, kur jų nebuvo iki tol – jaunų mirusių nesusituokusių žmonių laidotuvėse, ir beveik visiškai išnyko vedusiųjų / ištekėjusiųjų laidotuvėse. Vaizdinį apie žemiškosios santuokos tąsą aname pasaulyje išstūmė samprata apie apskritai santuokos būtinybę visiems mirusiesiems. Ankstesni papročiai liudijo apie gyvenimo tęstinumo patenkinimą aname pasaulyje ir todėl mirusiajam buvo suteikiama tai, ką jis turėjo šiame gyvenime, įskaitant ir žmoną, tuo tarpu vėliau šis paprotys transformavosi į sampratą, kad mirusysis iš gyvenimo turi pasiimti tai arba pasinaudoti tomis malonėmis, kuriomis nespėjo pasimėgauti gyvas būdamas. Tokia pasaulėžiūros kaita nulėmė vestuvinių atributų, personažų ir simbolių atsiradimą nesusituokusių žmonių laidotuvėse (Еремина 1991: 166–170). Šie papročiai papildomai dar buvo motyvuojami jų apsaugine funkcija: tikėta, kad, mirus nevedusiam jaunuoliui ar netekėjusiai merginai ir neatlikus tam tikrų vestuvinių apeigų per jų laidotuves, jie po mirties neduosią ramybės gyviesiems, vaidensis (ten pat: 168).

Straipsnio autorei patikimiausia pasirodė folkloristų A. Baiburino ir G. Levintono interpretacija. Iš esmės ji neprieštarauja V. Jeriominos požiūriui – tik šiek tiek jį papildo. A. Baiburinas ir G. Levintonas akcentuoja, kad vestuvių ir laidotuvių ritualai susiję ne tik paradigmškai, kaip teigė A. van Gennepas, bet ir sintagmiškai. Pasak rusų mokslininkų, į vestuves ir laidotuves visų pirma reikėtų pažvelgti kaip į gyvenimo ciklo sintagmas (Байбурин 1995: 68). Jauno nesusituokusio žmogaus mirtis yra natūralios įvykių sekos *gimimas – vedybos – mirtis* pažeidimas, vienos būtinos sintagmos praleidimas. Taip pat šiuo atveju gyvenimo ciklas yra suardomas ir kitu požiūriu. Tobulas ciklo variantas yra tada, kai vaikai miršta vėliau nei tėvai, tuo tarpu straipsnyje aptariamų laidotuvių metu dažniausiai būna atvirkščiai. Tačiau gyvenimo ciklo ritualų visuma reikalauja praleistas apeigas atlikti vėliau, todėl jaunų mirusių žmonių laidotuvės ne šiaip sau cituoja vestuves, o įtraukia jas kaip būtina, tiesa, dėl susiklosčiusių aplinkybių kiek redukuotą, komponentą (ten pat: 88). Taigi vienos neįvykusios gyvenimo ciklo sintagmos požymiai perkeliami kitai (vestuvių laidotuvėms), šis perkėlimas ir suponuoja metaforiško laidotuvių kaip vestuvių vaizdinio atsiradimą raudose bei laidotuvių apeigose. Tokiu būdu laidotuvių metu tarsi kompensuojamas laiku neįvykęs, bet, pasak liaudies pasau-

lėžiūros, būtinas žmogaus gyvenimo įvykis. Kodėl jis turi būti vienaip ar kitaip paminėtas ar atliktas tokiu kraštutiniu momentu – žmogui mirus, galėtų paaiškinti kai kurios liaudies pasaulėžiūros nuostatos nevedusių ir netekėjusių asmenų atžvilgiu. Istorikė Dalia Marcinkevičienė, tyrusi XIX–XX a. pradžios lietuvių šeimos, santuokos ir skyrybų institucijas, išanalizavusi istorinius duomenis, konstatavo, kad asmenų, dėl vienu ar kitu priežasčių nesukūrusių šeimos, lietuvių visuomenė netoleravo ir stengėsi išstumti už valstiečiams bei smulkiems bajorams įprasto gyvenimo ribų. Tokiai marginalinių bešeimių grupei priklausė nesantuokiniai merginų vaikai (vadinamieji benkartai) ir jų motinos, taip pat nevedę ūkininkų broliai bei netekėjusios seserys (vadinamieji senberniai ir senmergės) ir kitos šeimos nesukūrę našliai. Neigiama, nepalanki pažiūra į šiuos žmones iš esmės nesikeitė visą XIX šimtmetį ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais (Marcinkevičienė 1999: 28). Kad savo šeimos neturėjimas buvo vertinamas kaip rimtas žmogaus trūkumas, rodo ne tik istoriniai mentaliteto tyrimai, bet ir mitologijos bei etnografijos duomenys. Kaip jau minėta, Podolėje buvo tikima, kad mirusiam be šeimos, t. y. netekėjusiai ar nevedusiam, žmogui aname pasaulyje nebūsią vietos. Taip pat Ukrainoje buvo žinomos senmergių ir senbernių bausmės, vykdomos per Užgavėnes. Tie, kas praėjusiais metais ir vėl neatliko pagal amžių jiems jau priklausančio ritualo ir nesukūrė šeimos, buvo baudžiami – pririšami prie trinkų ir iš jų tėvų reikalaujama išpirkos (Байбурын 1995: 66). Be to, ne tik Ukrainoje, bet ir lietuvių bei kitose tradicijose gyvavo nemenka meilės magijos sritis, kuri buvo pasitelkiama šiam trūkumui pašalinti.

Taigi jaunų nesusituokusių žmonių mirties kaip vedybų supratimas ir vestuvių metafora tokiose laidotuvėse tiek lietuvių, tiek kitų tautų folklorinėse tradicijose yra užuomina apie redukuotą vestuvių ritualą, kuris per laidotuves atliekamas kaip būtinas, labai svarbus, bet dėl mirties neįvykęs žmogaus gyvenimo įvykis.

Išvados

1. Lietuvių laidotuvių raudose, kuriomis apgarbstomas miręs jaunas nevedęs vaikas ar netekėjusi mergina, retkarčiais pasigirsta metaforiniai mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių motyvai. Šios poetinės formulės turi atitikmenų ir kitų tautų (latvių, slavų, finougrų, graikų ir kt.) folklorinėse tradicijose. Jauno žmogaus mirties ir vedybų paralelė eksplikuojama ne tik laidotuvių raudose, bet ir su laidotuvėmis susijusiuose papročiuose – tiek šarvojant, tiek lydint į kapus ir laidojant tokį žmogų naudojami vestuvių atributai, kartais pasirodo ir pagrindiniai vestuvių veikėjai arba atliekamos tam tikros redukuotos vestuvių apeigos.

2. Jauno nesusituokusio žmogaus mirties kaip vedybų fenomeną veikiausiai lėmė gyvenimo ciklo ritualų visumos samprata. Remiantis liaudies pasaulėžiūra, dar nevedusio vaikino ar netekėjusios merginos mirtis yra gyvenimo ciklo, arba natūralios įvykių sekos *gimimas – vedybos – mirtis*, pažeidimas. Siekiant išvengti nepageidaujamo šio pažeidimo pasekmių (kad mirusysis būtų priimtas į aną pasaulį, po mirties

nesivaidentų ir pan.) ir bent kiek atlyginti žmogui likimo padarytą skriaudą, per laidotuves iš dalies buvo švenčiamos ar bent simboliškai paminimos ir neįvykusios vestuvės. Gyvenimo ciklo ritualų visumos samprata reikalauja praleistas apeigas įtraukti į vėlesnes, tad vienos neįvykusios gyvenimo ciklo sintagmos (vedybų) požymiai perkeliama kitai (laidotuvėms). Toks perkėlimas ir suponavo metaforinio laidotuvių – vestuvių vaizdinio atsiradimą lietuvių laidotuvių raudose bei papročiuose ir kitų tautų laidojimo apeigose.

ŠALTINIAI

- BIML – Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, Md., 1981.
BsLR – Lietuvių raudos [su D-ro J. Basanavičiaus prakalba], kn.: *Lietuvių tauta*, kn. 4, sąs. 1, Vilnius, 1926.
JLD – *Lietuviškos dainos*, t. 3, užrašė Antanas Juška, Vilnius, 1954.
FFC – Maiden's Death Song & The Great Wedding, *Folklore Fellows Communications*, 2003, No. 281.
LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1, parengė Pranė Jokimaitienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1985.
LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, [sēj.] 1–4, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits, Rīgā, 1940–1941.

LITERATŪRA

- Čilvinaitė Marijona 1943. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai, *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 179–202.
Danforth Loring M. 2004. Metaphors of Mediation in Greek Funeral Laments, in: *Death, Mourning, and Burial*, Oxford, p. 156–166.
Marcinkevičienė Dalia 1999. *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*, Vilnius.
Šmitas Pēteris 2004. *Latvių mitologija*, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas, Vilnius.
Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*, Vilnius.
Vyšniauskaitė Angelė 1995. Laidotuvės, kn.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius.
Байбури́н А. К., Левинто́н Г. А. 1995. Похороны и свадьба, kn.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва, p. 64–99.
Геннеп Арнольд ван 1999. *Обряды перехода*, Москва.
Еремина Валерия И. 1991. *Ритуал и фольклор*, Ленинград.
Сысоў У. М. 2001. Структурны анализ абраду: Функцыі рытуальных і вербальных кампанентаў, kn.: *Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка*, kn. 2: *Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр*, Минск, p. 277–345.

REGARDING THE DEATH–WEDDING METAPHOR IN LITHUANIAN FUNERAL LAMENTS

DALIA ČERNIAUSKAITĖ

Summary

In Lithuanian funeral laments mourning the passing away of a young unmarried person, sometimes the metaphoric parallels of death–wedding and funeral–marriage are developed. These texts present funeral as a sad kind of wedding or wedding eve ceremonies, the deceased person is perceived here as a bride or a bridegroom, while friends or relatives assume roles of groomsmen or bridesmaids.

Metaphoric treatment of death as wedding and funeral as marriage ceremony is attested in numerous folkloric traditions of other European peoples as well. In Latvia, the first day of funeral of an unmarried deceased person was referred to as the wedding day, while only the second one was called funeral. Until the beginning of the 20th century, almost on all the territory of Russia, at the funerals of young unmarried people weddings used to be staged. The funeral–marriage parallel is particularly prominent in the Balkan countries. In Greece, similar texts are lamented at funerals and sung at weddings (only insignificant variations are observed depending on the context of performing, otherwise the similar main melody and narrative structures are retained).

The phenomenon of death–wedding parallel of a young unmarried person might be caused by the perceived totality of the life cycle rituals. According to the traditional worldview, passing away of a young unmarried man or a girl breaches the life cycle, or the natural sequence of events, which should proceed as follows: *birth – marriage – death*. In order to avoid undesirable after-effects of this breach (i.e. to ensure admittance of the deceased into the underworld and prevent him / her from haunting the living, etc.), as well as at least partly compensate for the lethal injustice suffered by the deceased person, the unperformed wedding used to be celebrated or at least symbolically mentioned. The perceived totality of the life cycle rituals requires incorporation of the omitted rites into the subsequent ones, thus traces of one missing syntagma of the life cycle, i.e. the wedding, are transferred to another one, i.e. the funeral. Such transferring presupposed formation of the metaphoric image of funeral–marriage in Lithuanian funeral laments and customs, as well as in the funeral rites of other peoples.

Gauta 2007-02-06